

УДК: 155.9

© Попович Е.М., 2012 р.

Е.М. Попович

Професійний аграрний ліцей
ім. Михайла Данканича, м. Мукачево

СПЕЦИФІКА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено психологічну специфіку морального розвитку учнівської молоді в системі професійно-технічної освіти, зумовлену віковими ознаками цієї вікової категорії та особливостями учбової діяльності в системі професійно-технічної освіти.

Ключові слова: моральний розвиток, підлітковий вік.

Э.М. Попович

СПЕЦИФИКА НРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье освещена психологическая специфика нравственного развития учащейся молодежи в системе профессионально-технического образования, обусловленная возрастными признаками этой возрастной категории и особенностями учебной деятельности в системе профессионально-технического образования.

Ключевые слова: нравственное развитие, подростковый возраст.

E.M. Popovich

SPECIFICITY OF MORAL DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION

The article highlights the psychological peculiarities of moral development of students in the system of vocational education, caused by the age characteristics of this age group and educational features of the system of vocational education.

Key words: moral development, adolescence.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковим чи практичними завданнями. Закон України «Про освіту» проголошує метою освіти всебічний розвиток особистості. Разом із цим у психологічному слові обігу частіше зустрічається поняття різнобічного розвитку особистості, яке передбачає формування різноманітних здібностей та інтересів, що відповідають різним сферам людської життєдіяльності. Коли йдеться про ідеал різнобічно розвиненої особистості, то мається на увазі, що цей розвиток буде гармонійним. Гармонійні взаємини між особистістю і світом означають гармонію того, що особистість жадає від інших, і того, що вона може їм дати. Гармонійна особистість перебуває в єдності зі світом, людьми і сама собою. Така людина є

безпосередньо моральною особистістю. Порушення моральних норм для неї – це порушення цілісності власної особистості. Нажаль, існуючі соціально-психологічні умови не є сприятливими для морального розвитку молоді, особливо контингенту учнів ПТНЗ. Це вимагає перегляду специфіки морального розвитку учнів ПТУ невід’ємно від вікових ознак учнів та умов їх учбової діяльності в закладах професійно-технічної освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення вікових та типологічних особливостей учнів в системі професійно-технічної освіти, розкриття важливості морального вчинку у житті підлітка на шляху морально-духовного зростання, обґрунтування психолого-педагогічних умов морального розвитку учнівської молоді як процесу активізації самосвідомості на основі засвоєних, осмислених і відтворених у поведінці моральних норм, законів і принципів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес морального розвитку учнівської молоді слід розглядати невід’ємно від вікових ознак учнів ПТНЗ та специфіки їх учбової діяльності в закладах професійно-технічної освіти, а також існуючих соціально-психологічних умов розвитку молоді в суспільстві.

Учні закладів професійно-технічної освіти належать, у переважній більшості, до вікової категорії 16-21 рік. 16 – річчя більшість дослідників відносять до старшого підліткового або ж раннього юнацького віку. Однак, вчені однакостайні відносно того, що цей період є суперечливим, складним і визначним для подальшого життя людини.

Згідно поглядів І.С.Кона, юність – “фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а з іншого – досягнення соціальної зрілості”[5; с.6].

Нерідко потреба у самоствердженні при несформованості моральних норм призводить до асоціальної поведінки та аморальних вчинків підлітків.

Як зазначав В.О.Сухомлинський, в роки ранньої юності (16-18 років) особистість відчуває особливу потребу «в самостійному виразі власних моральних переконань – прагне поводити себе так, щоб на основі їх поведінки оточуючі люди могли б судити про їх позиції в тому чи іншому питанні» [8; с. 180].

Моральні почуття, які інтенсивно формуються у підлітковому віці, стають ефективним поштовхом до моральних вчинків. "Практика переконує, - писав В.О.Сухомлинський, – що підлітки можуть уже переживати вищі моральні почуття, співвідносити свою діяльність з високими моральними нормами, - треба тільки залучати їх до такої діяльності, яка в звичайному, буденному розкривала б перед ними романтичне" [8; с. 234]. Формування почуття дорослості стимулює розвиток самосвідомості і самооцінки, інтересу до себе як особистості, до своїх можливостей і здібностей. При відсутності умов для індивідуалізації і позитивної реалізації своїх нових можливостей самоствердження підлітка може приймати потворні форми, призводить до негативних реакцій.

Перехід до індивідуальності в підлітковому віці наштовхується на неспроможність реалізувати себе у вчинкові, що веде до самоудосконалення. Однак, такий процес залежить від ситуації і часто носить експериментальний характер. Нерідко підлітки здійснюють моральний вчинок заради нього самого, не намагаючись його підкорити якійсь високій меті. Така ситуативність у вчинках доходить до антагонізму, поки підлітки не відкриють для себе моральних максим. Пошук власних зразків і орієнтирів у вчинках визначає процес морального зростання підлітків. Підлітки часто піддають сумніву усталені моральні норми, прагнуть відкрити щось нове. Це підкреслює їх власну самотність, а схильність до заперечення є ґрунтом формування і загартування характеру підлітків.

На думку Л.С. Виготського саме у другій фазі підліткового віку настає якісно нова ступінь розвитку моральної свідомості молодої людини. Настання її відбувається тоді, коли засвоєна молодою людиною думка набуває особистого значення, а отже моральна свідомість виявляється наслідком процесу становлення мислення в поняттях.

Однак на думку Л.І.Божович «формування моральної свідомості в юнацькому віці здійснюється на основі все тієї ж специфічної для цього віку системи зовнішніх і внутрішніх обставин, яка детермінує й інші психологічні особливості старшого школяра» [1; с. 397-398].

За поглядами дослідниці старші підлітки більше ніж коли-небудь прагнуть зайняти в колективі, де навчаються, певного статусу. Це прагнення є для підлітка дуже афективним. На цій же основі відбувається засвоєння підлітком моральних вимог колективу однолітків і на цій основі в нього формуються вимоги до себе, моральні почуття та звички, які утворюють підґрунтя для формування моральних переконань та спонукають до здійснення моральних вчинків.

Процес розвитку моральної свідомості, на думку Л.І. Божович, тільки розпочинається у старшому шкільному віці, а завершується або значно пізніше, або взагалі ніколи (у випадку, якщо у людини не сформувалися власні тверді моральні принципи протягом життя) [1].

Підлітково-юнацький вік – це п'ята стадія в системі життєвого циклу Е. Еріксона. У цей період молода людина стикається з різноманітними соціальними вимогами та опановує нові ролі, які обумовлюють в подальшому почуття ідентичності власного «Я» або «рольове змішування», що також впливає на моральні установки особистості [3].

Вікові зміни впливають на формування особистості в цілому: уявлення про сімейне і професійне життя, життєву мету, світогляд (ідеали, смисли, цінності, принципи, прагнення), моральні установки.

І.С.Булах зазначає, що провідними типологічними особливостями підлітків є прагнення до автономності та самостійності, нової соціальної позиції, здатність до саморозвитку, усвідомлення власної наступності. Психологічна готовність до дорослого життя знаходить прояв у потребі взаємодії з іншими людьми, здатності творчо працювати, бути обізнаним у різноманітних подіях. Важливим є також поява та розвиток особистісної рефлексії [3].

Хоча здатність чинити морально залишається актуальною протягом усього життя людини, підлітковий вік у цьому плані є особливо сенситивним. Старші

підлітки не стільки слідують моральним нормам, скільки свідомо інтеріоризують їх. Через моральний вчинок підліток підноситься до своєї вищої сутності, творить себе, виробляє власний життєвий досвід, встановлює нові відношення зі світом. У своїх моральних вчинках учні відтворюють і стверджують ті моральні еталони, на які вони орієнтуються у житті і які є для них ідеалом.

Моральний вчинок у житті підлітка має непересічне значення для морально-духовного зростання та творення власної системи моральних цінностей. Моральна цінність поведінки великою мірою залежить від того, в ім'я чого і для чого здійснюється вчинок підлітка, від засобів обраних ним для досягнення мети, від обставин за яких він здійснюється і, звичайно, від результату, від особистісної і суспільної значимості вчинку та його оцінки оточуючими.

Загалом підлітковий вік відноситься до числа критичних періодів онтогенезу, пов'язаних з кардинальними перетвореннями в сфері свідомості, діяльності і системи взаємовідносин індивіда. Цей етап характеризується бурхливим зростанням людини, формуванням організму в процесі статевого дозрівання, що значно впливає на психофізіологічні особливості підлітків.

Основний зміст та специфіку психофізичного розвитку у підлітковому віці визначає трансформація взаємин з дорослими та однолітками, засвоєння нових способів соціальної взаємодії, змісту морально-етичних норм, розвиток самосвідомості, інтересів, творчої діяльності.

Важливою якістю підлітка, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, до людей і світу в цілому є поява відчуття дорослості.

Зміни у світогляді, розумінні себе самого зумовлюють особливу чутливість підлітків до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світу дорослих. Разом з тим, підлітковий вік характеризується емоційною нестабільністю та імпульсивністю поведінки: підлітки часто спочатку чинять, а вже потім думають про скоєне, хоч і усвідомлюють, що не слід було так чинити.

Основу формування нових психологічних і особистісних якостей підлітків складає спілкування у процесі різних видів діяльності. Визначальною

особливістю спілкування підлітків є яскраво виражений особистісний характер, де центральне місце займає спілкування з ровесниками і товаришами.

У підлітків розвивається вміння орієнтуватися на вимоги товаришів, враховувати їх. У цей період особливого значення набуває слідування кодексу товариськості і дружби. До найважливіших норм поведінки підлітки відносять альтруїзм, повагу гідності, рівності, чесності, честі, допомогу товаришам та ін.

Спілкування з близьким другом є важливою частиною морально-духовного життя підлітка. Педагогам у виховній роботі з учнями цього віку важливо враховувати, що саме у дружбі та взаємодії з товаришами відбувається пізнання підлітками іншої людини і самого себе, діти навчаються порівнювати, аналізувати і узагальнювати вчинки один одного, бачити їх етичну сутність і оцінювати їх.

Отже, моральну самосвідомість вчені вважають центральним новоутворенням ранньоюнацького віку. Молоді люди прагнуть краще зрозуміти мотиви власних вчинків, бажання та потреби, що сприяє саморозвитку та самовихованню, а також призводить до формування особистих моральних переконань, якими вони будуть керуватися в подальшому.

Важливим є зв'язок між моральними якостями особистості молодої людини та її вчинками, поведінкою. За дослідженнями І.С.Кона зв'язок моральної свідомості особистості та її реальної поведінки не є однозначним. Знання моральних норм і правил полегшує людині прийняття вірного рішення. Поведінка молодої людини залежить не тільки від того, як вона розуміє моральну проблему, але й від її психологічної готовності до тієї чи іншої дії. Особливо важливу роль у встановленні єдності знань, переконань і діяльності відіграють конфліктні ситуації.

Як зазначав вчений, «Психологи вже давно звернули увагу на внутрішнє протиріччя юнацької моральної свідомості, в якій ригоризм і категоричність оцінок дивним чином уживаються з демонстративним скепсисом і сумнівами в обґрунтованості багатьох загальноприйнятих норм. Таке протиріччя пояснюється, передусім інтелектуальними труднощами. На відмінно від дитини, яка приймає правила поведінки на віру, юнак починає усвідомлювати їх відносність, але ще не

завжди знає, як їх узгодити одне з одним. Просте посилення на авторитети його вже не задовольняє. Більше того, руйнування авторитетів стає психологічною потребою, передумовою власного морального та інтелектуального пошуку.

Поки власна система цінностей у нього не склалася, юнак легко піддається моральному релятивізму: якщо все відносно, отже, все дозволено, все, що можна зрозуміти, можна й виправдати і т.п. Подібні розмірковування видаються цинічними і насправді можуть перерости в моральний нігілізм» [5; с. 208-209].

Таким чином, аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що моральне становлення особистості тільки розпочинається в підлітковому віці, набуває все більшої усвідомленості, має конкретні специфічні особливості, пов'язані з соціальною ситуацією розвитку, зміною провідних видів діяльності та сформованістю вікових психологічних новоутворень особистості.

Особливості ж морального розвитку учнівської молоді ПТНЗ обумовлені ще й специфікою діяльності цих навчальних закладів. У відповідності до Закону України «Про професійно-технічну освіту» [4] професійно-технічний заклад – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

В Україні нараховується близько 966 професійно-технічних училищ, у яких навчається понад 519 тисяч учнів. При цьому більше 58 тисяч з них – сироти та напівсироти, близько 150 тисяч – з малозабезпечених сімей, 20 тисяч – з неблагополучних сімей і 2,6 тисячі – з фізичними та розумовими вадами.

Зважаючи на це проблема морального розвитку особистості у стінах ПТНЗ набуває особливої актуальності.

Керування навчальною групою в ПТНЗ здійснюють два педагоги: класний керівник (викладач) і майстер виробничого навчання. Це обумовлює особливість навчального процесу у закладах профтехосвіти. Адже успіх забезпечується їх збалансованою взаємодією, взаєморозумінням, взаємовідповідальністю та взаємоповагою, нормами педагогічної етики, спільним цілеспрямованим впливом

на формування особистості та професіоналізму майбутнього фахівця, єдиними вимогами по відношенню до учнів і батьків.

Вступ підлітка до професійно-технічного училища переживається ним як акт різкого переходу до нового стану – дорослості [4]. Як механізм природного самозахисту у підлітків виникають бажання самоствердитися, довести всім свою значущість. Нерідко агресивність постає як засіб задоволення потреби у спілкуванні, як засіб реагування на несприятливу психологічну атмосферу в колективі однолітків, як відповідь на жорстоке поводження батьків тощо.

Разом із цим існують чинники, які допомагають соціалізації учнів в новому середовищі. Серед них – постійний колектив однолітків, безкоштовність освіти, що надається, а також стипендія як фактор заохочення учбової діяльності молоді. Зазначимо, що для молоді, яка в значній мірі складає контингент малозабезпечених і неповних сімей фінансовий фактор має неабияке значення.

Негативним чином на процесі морального розвитку учнів ПТНЗ позначається скорочення годин, що відведені на зарубіжну літературу, вилучення з навчальних програм таких предметів як естетика, етика та психологія сімейного життя, людина та суспільство, скорочення годин на вивчення міжлюдських відносин. Подібна «оптимізація» навчальних предметів перешкоджає формуванню обізнаності учнів щодо принципів моралі, духовності, негативно впливає на розвиток загальної культури майбутнього робітника.

Несприятливими для морального розвитку молоді є існуючі соціально-психологічні умови в країні. В сучасному суспільстві вони не стимулюють, а навпаки значною мірою ускладнюють процес морального розвитку молоді. Статистичні дані свідчать про процеси, які характеризуються падінням моральних норм у суспільстві, ціннісною дезорієнтацією молоді, що є особливо помітною серед контингенту учнів ПТНЗ.

Молодь і підлітки у значній мірі вилучені за рамки історичних і національних цінностей. На них звалився шквал порнографії та соціального негативізму. Покоління людей, якому випадає жити в такі переламні моменти, соціологи нерідко називають втраченим. Зовнішньо задані системи цінностей

(політичні, моральні, економічні тощо) зазнають краху і настає час, коли «все дозволено», немає нічого святого, втрачається віра. Для суспільства це час хаосу, для особистості - час великих тривог і невизначеності.

Зважаючи на виявлені вікові характеристики учнів ПТНЗ, специфіку їх учбової діяльності в закладах професійно-технічної освіти, а також існуючі соціально-психологічні умови розвитку молоді в суспільстві розглянемо надалі особливості процесу морального розвитку цієї категорії учнівської молоді.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, досвід роботи в закладах ПТНЗ, спілкування з майстрами виробничого навчання, педагогами та дітьми показує, що моральні риси, на думку багатьох підлітків, поділяються на престижні й неprestижні, необхідні й другорядні. Нерідко другорядними сучасні підлітки вважають загальнолюдські цінності, справжні моральні риси особистості. Змінилися пріоритети підлітків, почастишали прояви егоцентричної поведінки.

Разом із цим, потреби в духовному спілкуванні, сором, совість, турбота про ближнього, почуття жалю, емпатія, відроза до насильства є глибинно-психологічними потребами кожного учня, хоча ці потреби можуть бути потенційними, не проявленими. На практиці в умовах психолого-педагогічного процесу забезпечення морального розвитку молоді ПТНЗ має ґрунтуватися на принципах рівноцінності особистостей педагога і учня, гуманістичної спрямованості змісту і засобів виховання, довіри і поваги у процесі виховання, створення позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Характеристикою ціннісної ієрархії учнів ПТНЗ є вчинкова ефективність (певна результативність, дієвість, задоволеність власною діяльністю), а також життєва компетентність (знання, досвід), що дозволяє їм самореалізуватися. Специфічним для учнів ПТНЗ є пошук зразка для наслідування. Нерідко, цей зразок є носієм аморальних звичок і поведінки, що складає небезпеку для самих учнів. Учні ПТНЗ прагнуть до активних соціальних контактів, як засобу самовираження, можливості бути собою. Особливо престижним для них є спілкування з більш старшими товаришами, які є референтними у своєму

оточенні. Тому бажано, щоб у навчальному закладі серед майстрів виробничого навчання, вихователів, педагогів для учнів були приклади високої моралі.

Специфічні особливості самосвідомості учнів ПТНЗ проявляються і в їхній самооцінці, а також в оцінці різних видів своєї діяльності. Нажаль, престижність навчання у ПТНЗ з кожним роком зменшується. Нерідко, вступ до ПТНЗ є наслідком неможливості продовжити навчання у вищому навчальному закладі. Це негативно відображається на самооцінці підлітків.

Підлітковий максималізм спонукає учнів ПТНЗ до моральних вчинків, зумовлюючи демонстративний характер діяння, романтизм, прагнення самовиявитись і самореалізуватись.

Спостереження свідчать, що основними причинами нездатності їх до моральних дій є:

- обмеження морального вибору підлітків, нав'язування їм готових формул;
- відсутність морального досвіду;
- протиставлення молодіжної субкультури загальнокультурним цінностям;
- суперечливість ідеалів підлітків і суспільства, групової і суспільної моралі;
- невідповідність між вимогами суспільства виховати морально здорову особистість і кризовими явищами у житті;
- невідповідність вимог вихователів їхнім переконанням і діяльності;
- розбіжність між накопиченим потенціалом знань і їх практичним застосуванням у виховній діяльності сучасних шкіл.

Узагальнюючи наведений матеріал, зазначимо, що успішна підготовка учнів до життя у цивілізованому суспільстві залежить від того, наскільки вдалось педагогам створити сприятливі психолого-педагогічні умови морального розвитку учнівської молоді та прищепити вихованцям навички здійснювати моральні вчинки за різних життєвих обставин. Ядром змісту виховання повинні стати універсальні загальнолюдські цінності, які знаходять свій конкретний вияв у цінностях національних, етнічних, Аморальні засоби ніяк не можуть бути методами виховання. Так само й застосування виховних засобів штучно, не задля розвитку задатків і здібностей, розвитку їх творчих сил, а заради демонстрації

своїх особистих результатів неминуче вступає в суперечність із цілями виховання, виключає моральну основу педагогічної майстерності.

Список літератури

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
3. Варій М. Й. Загальна психологія. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
4. Закон України «Про професійно-технічну освіту» // Зб. норм. та метод. матеріалів: професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації. – К.: СВП «Вега-Копісервіс», 2003. – С. 159-180.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
6. Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. №1723-р.
7. Лящ О.П. Психологічна профілактика агресивних проявів в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Автореф... канд. психол. н., 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Київ, 2006. – 23 с.
8. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника подросткового и юношеского возраста. – М.: Учпедгиз, 1961. – 224 с.